

links • rechts • geweld

Philippe Van Parijs over Charles Taylor

krisis

TIJDSCHRIFT
VOOR FILOSOFIE
67 ZOMER 1997

67

De grote afruil revisited

Over de armoede van de economie en andere ongerechtigheden

EWALD ENGELEN

Armoede is in. De uitspraak van de Bredase bisschop Muskens dat in gevallen van flagrante armoede 'proletarisch winkelen' vanuit katholiek perspectief is toegestaan, was niet alleen een startschot voor een publiek debat over dit onderwerp – Kok: 'ondanks grote armoede hebben mijn ouders zich nooit aan het eigendom van anderen vergrepen' – maar werd begin januari 1997 eveneens gevolgd door maar liefst drie rapporten over de relatie tussen arbeidsmarkt en armoede. De studie die het meeste stof deed opwaaien – die van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) – was tevens de meest optimistische; een afnemend gevaar voor maatschappelijke tweedeling door toenemende arbeidsmarktparticipatie, constateerde de WRR blijmoedig – en Melkert applaudiseerde dankbaar. Met name de studie van de Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek (OSA) bestreed dit optimisme; terecht constateerde de OSA dat arbeidsmarktparticipatie *sec* een wel zeer eendimensionale indicator voor sociaal-economische rechtvaardigheid is. Waar blijft de kwaliteit van de arbeid? De OSA hamerde dan ook op behoud van de traditionele arbeidszekerheden en een grotere nadruk op scholing in plaats van op verdere flexibilisering en banenplannen. De scenariostudie, ten slotte, die het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) in samenwerking met het Centraal Planbureau (CPB) het licht deed zien, beoogde slechts te inventariseren welke gevolgen voor de arbeidsmarkt demografische ontwikkelingen zullen hebben bij gewijzigd en ongewijzigd beleid.

Zoals in het eerste jaarrapport armoede en sociale uitsluiting van oktober vorig jaar terecht werd vastgesteld, is armoede allesbehalve een eenduidig concept (Engbersen e.a. 1996). Nog afgezien van evidente meer- en operationaliseringsproblemen, moet eveneens stelling worden genomen – en liefst beredeneerd – in lastige debatten over absolute of relatieve armoede, objectieve of subjectieve, inclusief kwesties die betrekking hebben op de relevante dimensies ervan (Sen 1992, 102-116). Niettegenstaande deze vragen, is het zonneklaar dat de hernieuwde aandacht voor armoede, uitsluiting, achterstelling, marginalisering of overbodigheid iets te maken heeft met hoge werkloosheid of inactiviteit, de instrumenten waarmee overheden wereldwijd dit vraagstuk te lijf gaan – verlaging van de loonkosten en flexibilisering van de arbeidsmarkt – en de groeiende sociaal-economische ongelijkheden die daarvan het resultaat zijn.

Enkele grove indicatoren geven aan waar het in het armoede-debat om draait: na decennia van nivellering zijn in Nederland sinds 1983 de bezits- en inkomensverschillen weer aan het stijgen (Wilterdink 1993). In 1995 berichtte het CBS dat de helft

van het totale Nederlandse gezinsvermogen van 665 miljard gulden in bezit is van vijf procent van het aantal huishoudens. De rijkste één procent van de huishoudens bezit maar liefst een kwart (*NRC Handelsblad* 28 april 1995). Dit verschijnsel doet zich wereldwijd voor. Niet alleen binnen staten, maar ook tussen staten. Volgens schattingen is het aandeel van de rijkste twintig procent in het mondiale inkomen gestegen van zeventig procent in 1965 tot vijftientachtig procent begin jaren negentig. De waarde van de bezittingen van de rijkste 101 families is met 452 miljard dollar hoger dan het gezamenlijke inkomen van alle Indiërs, Pakistani, Bangladeshi, Nigerianen en Indonesiërs; in totaal maar liefst anderhalf miljard mensen, of iets meer dan een kwart van de wereldpopulatie.'

Hoewel ook voor 1973 – toen het einde van de naoorlogse 'golden age of capitalism' werd ingeluid – de mate van sociaal-economische gelijkheid binnen en tussen staten zeer te wensen overliet, is de doelstelling van grotere sociaal-economische gelijkheid pas erna in toenemende mate onder druk komen te staan. Ik zal hier betogen dat dat ten minste deels het gevolg is van de discutabele vooronderstellingen die ten grondslag liggen aan de vigerende economische theorie die ook het huidige regeringsbeleid schraagt. Deze theorie betoogt namelijk dat voor een efficiënte allocatie van middelen 'vrije' markten nodig zijn, en dat beleid gericht op 'grotere spreiding van macht, kennis en inkomen', om Den Uyl te citeren, voor zover daarvoor gebruik wordt gemaakt van redistributie door middel van belastingheffing en sociale overdrachten, onherroepelijk ten koste zal gaan van economische groei. Het mechanisme erachter is de rationele nutsmaximerende *homo economicus* die uitkering plus werkloosheid zal verkiezen boven loon en baan wanneer het verschil tussen beide te gering is. Financiële prikkels – dat is het wat de markteconomie doet functioneren. Uit deze diagnose volgt dat volstaan kan worden met verlaging van de werkloosheidsuitkering om langdurig werklozen weer aan het werk te krijgen. Onvrijwillige werkloosheid bestaat in deze optiek niet. Werkloosheid is altijd het gevolg van verkeerde *incentives*, zowel aan de vraag- als aan de aanbodkant van de economie. Dit is wat binnen de economische professie en in beleidskringen 'de afruil tussen gelijkheid en efficiëntie', of gelijkheid en groei, heet.

'De armoede van de economie' die hier, naar een vrije vertaling van Hirschmans 'Against parsimony' (Hirschman 1992), centraal staat, betreft echter niet slechts haar reductionistische aannames, maar evenzeer haar ideeënarmoede als het gaat om alternatieven voor de bestaande institutionele organisatievormen van productie, consumptie, allocatie en distributie. Doordat zij het bestaande voor gegeven houdt, ontwaart zij niet de transformatiemogelijkheden die de conflictueuze geschiedenis van onze instituties ons openbaart. Uiteindelijk blijkt ons heden minder het product van valse noodzakelijkheden, 'Sachzwänge' en deterministische ontwikkelingen, doch veeleer van menselijke keuzen, beslissingen en compromissen. Uiteindelijk bepleit ik dus een perspectiefwisseling. Niet omdat ik denk dat dat volstaat; naïef maar arrogant idealisme is dé kwaal waar mijns inziens iedere intellectueel zich voor moet hoeden. Maar juist omdat de vele mogelijke politieke, sociale, economische en culturele invullingen ervan door de betrokkenen zelf door middel van *trial-and-error*-procedures zullen moeten worden uitgetoet.

Okun en de markt

De orthodoxe economiebeoefening die momenteel onder de noemer van neoliberalisme zo effectief een verdere 'vermarkting' van het Nederlandse bestel weet af te dwingen, gaat uit van één allesoverheersend credo. Dat is dat economische groei vrije markten behoeft, dat vrije markten gestoeld zijn op financiële prikkels en dat iedere politiek gericht op bestaanswaarborgen, armoedebestrijding, laat staan op verkleining van bestaande bezits- en inkomensverschillen, onherroepelijk ten koste gaat van het economisch prestatieniveau.

Hoewel dit thema, zoals Esping-Andersen terecht constateert, zo oud is als de herziening van de Elizabethaanse armenwetten in het begin van de negentiende eeuw (Esping-Andersen 1995, 711), en dus eigenlijk zo oud als het kapitalisme zelf, is het de Amerikaanse beleidseconoom Arthur Okun geweest, die het in 1975, zeer tegen zijn zin, als eerste moest herontdekken in zijn studie *Equality and efficiency. The big tradeoff*. Niettegenstaande zijn expliciet sociaal-democratische, of, in de Amerikaanse politieke context, links-liberale voorkeuren, zag Okun zich genoodzaakt erop te wijzen dat redistributieve maatregelen onherroepelijk ten koste gaan van economische vitaliteit, zoals economisch rechts sinds het verscheiden van het *laissez-faire*-kapitalisme in de slotdecennia van de vorige eeuw onophoudelijk had betoogd. Kennelijk, aldus Okun, is er een 'objectieve' grens die overheidsinterventies ten bate van grotere economische gelijkheid niet moeten overschrijden om niet kannibaliserend te worden. Het bestrijden van flagrante gevallen van discriminatie op arbeids- en kapitaalmarkten, het dichten van overduidelijk gaten in de belastingwetgeving en het afkondigen van maatregelen gericht op grotere kansgelijkheid daargelaten, past overheden ten aanzien van de doelstelling van sociaal-economische gelijkheid een grote mate van bescheidenheid; het enige wat zij zonder gevaar voor economisch welzijn kunnen introduceren, aldus Okun, is een constitutioneel gegarandeerd 'recht op overleven' ('right to survival'). Daaronder verstaat hij 'de helft van het gemiddelde inkomen als het absolute minimum voor al diegenen die zich op de arbeidsmarkt aanbieden' (117). Volgens Okun is het zonneklaar dat onder post-Keynesiaanse condities 'you can't have your cake and eat it too'.

Gezien zijn activiteiten als beleidsadviseur van de regering-Johnson en zijn nauwe betrokkenheid bij diens 'War on Poverty' zal het niet verbazen dat Okuns *Big tradeoff*, ondanks het ontbreken van directe verwijzingen naar de politieke agenda van de dag, door en door politiek geladen is. De vroege jaren zeventig brachten de Verenigde Staten de inflatieschok van de eerste oliecrisis, economische stagnatie, een stakingsgolf en in het voetspoor daarvan een felle republikeinse campagne tegen Johnsons 'Great Society' – zeg maar het Amerikaanse equivalent van Den Uyls 'spreiding van kennis, macht en inkomen'. Maar ook de slachting van My Lai, het trauma van Vietnam, de ontluistering van de Amerikaanse politieke elite met de Watergate-affaire, en de opkomst van een krachtige jeugdbeweging die een libertijnse zelfontplooingsideologie paarde aan onvrede met het bestaande politieke bestel, met technologie, het grootbedrijf, het militair-industrieel complex en de oppervlakkigheid en het consumentisme van de 'eendimensionale mens' die de Amerikaanse 'main

straat' bevolkte. Zoals zovelen in het ambtelijke establishment zag ook Okun zich hierdoor genoopt zijn politieke voorkeuren te heroverwegen. Als technocraat op de linkervleugel van de democratische partij wist hij zich gemengd tussen een herlevend *New Right*-conservatisme – nachtwakersstaat met absolute individuele eigendomsrechten en onbeperkte economische vrijheden, gecombineerd met behoudzucht op cultureel vlak – en een *New Left*-radicalisme dat aandacht voor ras, seksuele voorkeur en geslacht combineerde met een romantisch geïnspireerde kapitalisme-kritiek, maar dat uiteindelijk een welomschreven programma ontbeerde. Okuns *Big tradeoff* moet dan ook gelezen worden als het product van een balanceeract tussen vrije-marktapologieën à la Milton Friedman enerzijds en de massieve verwerping van de markt door de anti-kapitalistische 'tegencultuur' (om met Theodor Roszak (1972) te spreken) anderzijds.

Karakteristiek voor deze balanceeract is Okuns waardering van de markt. Vóór de markt, aldus Okun, pleiten ten minste vier argumenten, drie morele en een prudentiële. De eerste is de bekende libertaire of klassiek liberale, en is gestoeld op absolute eigendomsrechten en, uiteindelijk, op individuele vrijheden. Heel kort: marktallocatie is daarom moreel superieur aan overheidsdistributie omdat het het enige institutionele mechanisme is dat te verenigen valt met de meest radicale invulling van het concept van individuele vrijheden, gedefinieerd als vrije beschikkingsbevoegdheden over eigendomsrechten. Friedrich Hayek en Robert Nozick zijn bekende vertegenwoordigers van deze argumentatielij.

Okun verwerpt dit argument omdat het voorbijgaat aan het feit dat de verhouding tussen effectieve individuele vrijheden en vrije beschikkingsbevoegdheden over eigendomsrechten allesbehalve onproblematisch is. Door individuele vrijheden in de rigide mal van absolute eigendomsrechten te persen, is iedere moreel beargumenteerde restrictie op vrije beschikkingsbevoegdheden over eigendomsrechten, bijvoorbeeld in de vorm van redistributieve belastingheffing, per definitie een inbreuk op individuele vrijheden. Het ligt in de relationele aard van moderne concepties van eigendomsrechten, aldus de Amerikaanse jurist Wesley Hohfeld (1913), dat de rechten van de een ten koste gaan van die van de ander, omdat eigendomsrechten niets anders zijn dan bundelingen van juridisch beschermde belangen. Wiens belangen om welke redenen dienen te prevaleren is een morele of, zo men wil, politieke kwestie die niet met een beroep op zogenaamd eenduidige eigendomsrechten beslist kan worden. De vraag wie de eigenaar is, is nu net de kwestie.¹ Zolang een adequate morele theorie ontbreekt, die een overtuigende link weet te leggen tussen individuele autonomie, betekenisvolle vrijheid en absolute eigendomsrechten, volgt uit de premisse van individuele vrijheden niet de klassiek-liberale marktconclusie.²

Het tweede argument is eveneens van libertaire oorsprong. Maar terwijl het eerste vooral om *economische* vrijheid draait, legt het tweede argument juist de nadruk op *politieke* vrijheid. Volgens dit argument is de markt synoniem met gespreid bezit en decentrale besluitvorming, waardoor macht zich eveneens in vele handen zou bevinden en er in een marktsamenleving dus een intrinsieke blokkade zou bestaan tegen de politieke overheersing van velen door enkelen.

Okun vindt dit argument een stuk sterker dan het eerste. Anders dan de liberta-

risten concluderen, zo vervolgt Okun, volgt hier echter niet uit dat de staat dus maar zo klein mogelijk zou moeten zijn. Ook de liberale nachtwakersstaat vertegenwoordigt nog zo'n surplus aan macht vis-à-vis haar burgers dat hierop niet vertrouwd mag worden om individuele rechten en vrijheden te beschermen tegen eventuele staatsinterventie. Zoals bezitsnivellering een tamelijk bot instrument is om corruptie te bestrijden,⁵ zo is ook reductie van de staatsmacht een ongewoon botte manier om te voorkomen dat de staat inbreuk maakt op individuele rechten. Een veel effectiever middel is de beproefde liberale strategie van constitutionele machtenscheiding (wetgevende, rechtsprekende en uitvoerende macht), gecombineerd met constitutioneel verankerde civiele, politieke en sociale rechten, aldus Okun.

Het probleem met dit type argument is dat het veelal wordt opgehangen aan de volstrekt fictieve vergelijking van een ideaal-typische markteconomie met een al even ideaal-typische planeconomie. Zo ook Okun. Waar de staat de enige werkgever is, bestaat inderdaad de kans dat politieke meningsverschillen economisch afgestraft worden. Politiek pluralisme staat of valt dus met economische onafhankelijkheid van de staat. Dit is precies wat een markteconomie kenmerkt, aldus de libertarist (en Okun zegt het hem na). Waar Okun (evenals de libertarist) dan aan voorbijgaat is dat werkelijke markten en werkelijke markteconomieën in niets lijken op de ideale marktsamenleving van 'kleine-warenproducenten' waar de libertaire retoriek mee schermt. In een survey over multinationals meldde *The Economist* bijvoorbeeld dat de gecumuleerde omzet van de vijf grootste ondernemingen vijftig tot zestig procent bedraagt van het wereldwijde totaal in ten minste vijf strategische branches, te weten: auto-industrie, luchtvervoer, vliegtuigindustrie, elektronische componenten en consumentenelektronica (*The Economist* 27 maart 1993). Zolang dit soort kolossale machtsconcentraties onaangevochten blijft, zal de economische macht in werkelijke marktsamenlevingen, anders dan in de libertaire markt idylle, zich onherroepelijk in handen bevinden van dat handjevol n.v.'s dat het in de belangrijkste branches voor het zeggen heeft, en zal ook de politieke machtsverdeling ver achter blijven bij het radicaal egalitaire ideaal van 'one man, one vote'.⁶ Zouden libertaristen hun eigen retoriek serieus nemen, dan zou dit hen ertoe verplichten hun aandacht juist te richten op het opbreken van economische machtsconcentraties in plaats van op de afbraak van welvaartsarrangementen en arbeidsmarkt zekerheden. Een marktsamenleving van 'kleine-warenproducenten' of een vorm van gemeenschapskapitalisme is veel meer in lijn met de libertaire uitgangspunten, dan de hoogst ongelijke markteconomieën van vandaag.⁷

Het derde argument is gebaseerd op de vermeende rechtvaardigheid van marktbeloningen. Omdat een markteconomie vrijheid van betrekking garandeert, kan een ieder voor hem- of haarzelf uitmaken hoeveel inspanning van welke kwaliteit hij of zij tegen welke beloning wil spenderen. Het succes op het marktplein is louter en alleen afhankelijk van eigen inzet, valt daarmee geheel en al onder individuele verantwoordelijkheid en is daarom moreel verdiend. Ook dit is uiteraard een veel te simpele weergave van de economische werkelijkheid, zoals slimme liberale economen als Friedrich Hayek en Frank Knight al eerder hebben onderkend. Beloningen zijn alleen zeer indirect herleidbaar tot individuele contributie. Okun onderscheidt vier factoren die bij het bepalen van de hoogte van beloningen onder marktcondi-

ties zijns inziens zwaarder wegen: 'geërfde' sociaal-economische klassenonderscheidingen, natuurlijke talenten, ambitie (die zelf een belangrijke 'overerfde' component kent), en de toevallige schaarste of overvloed van het type arbeid dat men heeft aan te bieden.

Na deze drie morele argumenten vóór inkomensongelijkheid te hebben langsge-
lopen, concludeert Okun:

'Inkomens op basis van contributie heeft met ethiek niets van doen. Een gelijke inkomensverdeling naar het model van een gelijke toekenning van rechten heeft mijn ethische voorkeur. Afgezien van de kosten en consequenties, prefereer ik meer inkomensgelijkheid boven minder en verkies ik absolute gelijkheid boven al' (47).

Dit betekent niet dat Okun en de *New Left-radical* het eens zijn. Hier introduceert Okun zijn vierde – prudentiële – pro-marktargument. Hoewel er eigenlijk geen goede morele argumenten vóór de markt zijn, zijn de economische argumenten des te sterker. Absolute nivellering van bezit en inkomen betekent het verlies van financiële prikkels om mensen en middelen zich op de productiefste wijze in te laten zetten. Wanneer je efficiëntie definieert als de meeste *outputs* uit beschikbare *inputs*, brengt absolute nivellering onherroepelijk inefficiënties met zich mee die nadelig zijn voor de welvaart van de meerderheid, aldus Okun.

Hoewel Okun en de *New Left-radical* elkaar vinden in hun beider verwerping van de morele, libertaire argumenten vóór de markt, scheiden hun wegen zich zodra het gaat om economische overwegingen. Omdat sommige ongelijkheden nu eenmaal efficiënt zijn, is Okun bereid uit prudentiële overwegingen ongelijkheden te accepteren. De afruil van gelijkheid tegen efficiëntie is domweg een kenmerk van de imperfecte wereld waarin wij nu eenmaal leven; een kenmerk, bovendien, dat wij alleen tegen hoge sociaal-economische kosten kunnen veronachtzamen, hoezeer we dat ook mogen betreuren. Kortom, gegeven de superieure prestaties in termen van economische efficiëntie van kapitalistische markteconomieën is het evident dat het alleszins loffelijke streven naar bezits- en inkomensgelijkheden de harde eisen van economische efficiëntie niet dient te overschrijden. Een mild progressief belastingstelsel, een restrictiever systeem van successierechten en een constitutioneel gegarandeerd 'recht op overleven' ter hoogte van de helft van het gemiddelde inkomen volstaan volgens Okun om de Amerikaanse economie binnen economisch acceptabele marges van rechtvaardigheid te brengen. Het is onmiskenbaar, aldus Okun, 'that the market needs a place', maar het is al even onmiskenbaar 'that the market needs to be kept in place'. Of, zoals het op de achterflap van de *Big tradeoff* heet:

'Het moderne Amerika ziet eruit als een stapelwoning. Terwijl boven universele rechten en privileges worden toegekend op basis van individuele gelijkwaardigheid, wordt beneden door economische instituties, met efficiëntie als leidraad, verregaande ongelijkheid in termen van levensstandaard en materiële welvaart gecreëerd. Dit mengsel van gelijke rechten en ongelijke economische status baart spanningen tussen het politieke principe van democratie en de economische principes van het kapitalisme. Wanneer de welgestelden hun rijkdom aanwenden om hun gelijke politieke rechten extra kracht bij te zetten,

en wanneer marktkrachten iemand minimale bestaanszekerheden ontzeggen, "breken dollars in op rechten".

Okuns 'oplossing' voor de afruil tussen groei en gelijkheid komt dus neer op een variant van de beproefde blokkeringsstrategie of 'blocked exchanges';⁹ geld en status dienen verre gehouden te worden van rechten en privileges. In Okuns variant volgen daaruit: limieten op verkiezingsdonaties en lobby-activiteiten; overheidssubsidies voor consumentenorganisaties; de instelling en financiering van staatswege van een effectief ombudsmansysteem; beleid gericht op gelijke kansen op kwalificaties, betrekking en ondernemingskapitaal; en verdere 'decommodificatie' van arbeid door implementatie van het eerder genoemde 'recht op overleven'. Zodra aan deze condities is voldaan kan een economie rechtvaardig worden genoemd, zonder dat zij haar productief potentieel hoeft te offeren op het altaar van (utopische) morele wensen.

Antropologische aannames

Wie zich, zoals ik, een radicaal egalitarist noemt, kan dit niet anders dan als een teleurstellend resultaat betitelen. Een resultaat, bovendien, dat allesbehalve het neutrale eindpunt is van een waardenvrij deductief afleidingsproces. Hoe zou het ook? Okuns *Big tradeoff* was, zoals boven reeds gememoreerd, overduidelijk bedoeld als een politieke interventie in het publieke debat dat in het Amerika van 1975 woedde over de juiste sociaal-economische beleidsmaatregelen om de economische stagflatie te bestrijden. In tegenstelling tot mediagenieke monetaristen als Milton Friedman die de stagflatie botweg toeschreven aan 'democratisch' staatsinterventionisme, trachtte Okun de arrangementen van Johnsons 'Great Society' zo goed en zo kwaad als mogelijk te redden van de republikeinse *backlash*. Met mijn ontzegging van 'neutraliteit' en 'waardenvrijheid' aan Okuns betoog heb ik echter dieperliggende vooronderstellingen en methodologische keuzes op het oog, die zijn analyse (evenals die van Friedman) verregaand structureren en het scala aan mogelijke oplossingsstrategieën ernstig beperken.

Neem de notie van gelijkheid. Okun onderkent expliciet het problematische karakter van dit concept en stelt uitdrukkelijk dat inkomensgelijkheid in geen geval, dus ook niet uit gemakzucht, vereenzelvigd mag worden met 'ware' gelijkheid. Hij geeft daarvoor vier voor de hand liggende redenen. Ten eerste kunnen individuen aanmerkelijk verschillen in hun fysieke en psychische behoeften, waaruit volgt dat gelijke behoeftenbevrediging een betrekkelijk ongelijke inkomensverdeling vereist. Ten tweede hebben sommigen, door historisch gegroide *bezitsverschillen*, gemakkelijker toegang tot kapitaal, wat hen in staat stelt economische pech effectiever op te vangen dan anderen. Ten derde is het heel wel mogelijk dat inkomensverschillen juist een verschillende voorkeur voor vrije tijd boven inkomen weerspiegelen en dus herleidbaar zijn tot verschillende preferenties. Omdat inkomensverschillen dan vrijwillig gekozen zijn, vervalt de grond voor redistributie. Ten vierde is inkomen veelal maar één onderdeel van een breed pakket van beloningen, waaronder ook 'erkenning', 'zelfrespect', 'zelfvertrouwen' en 'status'. Ideaal zou zijn een afruil tussen inko-

men en status. In de praktijk blijkt echter meestal sprake van een sterke correlatie tussen beide. Om deze redenen concludeert Okun dat 'ware' gelijkheid onhaalbaar is.

Ondanks deze sensitiviteit is zijn weergave van de afruil tussen gelijkheid en groei gestoeld op een uiterst dubieuze operationalisering van datzelfde gelijkheidsconcept. Nauwkeurige lezing leert dat Okun in feite een dubbele reductie toepast; ongelijkheid wordt door hem stilzwijgend herleid tot de financiële dimensie, terwijl de arbeidsmotivatie eveneens wordt gereduceerd tot louter financiële prikkels. Geen wonder dat de morele wens van grotere gelijkheid – lees: inkomensgelijkheid – bots met de eisen die een efficiënte allocatie van arbeid in een kapitalistische markteconomie nu eenmaal stelt, namelijk: inkomensverschillen. Okun stelt verontschuldigend dat dit reductionisme louter het doel van de eenvoud dient en suggereert daarmee dat een en ander theoretisch neutraal zou zijn. Dat is echter nog maar zeer de vraag. Is het niet veeleer zo dat de conclusies die Okun trekt uit het conflict tussen groei en gelijkheid alleen maar geldig zijn wanneer het uitgevochten wordt op de inkomensdimensie? Wat blijft er over van zijn weergave van de afruil, wanneer andere – directe en indirecte – hulpbronnen en beloningen als liefde, gezondheid, vrije tijd, veiligheid, religie, onderwijs, informatie, sport, lichamelijke inspanning, sociale relaties, organisatieposities, et cetera worden toegevoegd? Wat, wanneer Okuns 'simpele' gelijkheid wordt vervangen door 'ruwe' versies van 'complexe' gelijkheid? Zal Okuns afruil in dat geval even dwingend zijn?

Een voorbeeld. In het zogenaamde 'lekke-emmerexperiment' waarmee Okun het boek afsluit, wordt nagegaan wat de effecten zijn van redistributie via een stelsel van progressieve inkomensbelasting, gecombineerd met doelgroepgerichte overdrachten, op de inkomensverdeling van de Verenigde Staten anno 1975. Okun onderscheidt daarbij vier bronnen van efficiëntieverlies: uitvoeringskosten, lagere arbeidsinzet, lagere spaar- en investeringsquote, en socio-economische 'lekken' als gevolg van wijzigingen in het arbeidsethos (het vervlieten van de 'American dream' door geringere bestedingsverschillen). Uit deze gecombineerde 'lekken' leidt Okun vervolgens een tamelijk stringente maar niet nader gekwantificeerde limiet af op de mate van progressie van het belastingsysteem. Er is nu eenmaal een punt waarachter de kosten van redistributie niet langer opwegen tegen de baten ervan voor de minstbedeelden, en dat punt is eerder bereikt dan je denkt, zo waarschuwt Okun.

Omdat Okun deze 'lekken' niet hetzelfde gewicht toekent – uitvoeringskosten komen op de tweede plaats, de gevolgen voor arbeidsinzet en spaar- en investeringsquote op een gedeelde eerste, terwijl hij de effecten voor het arbeidsethos als onmeetbaar terzijde schuift – is de belangrijkste vooronderstelling kennelijk de gedragsmatige. Zoals de meeste economen houdt ook Okun het voor vanzelfsprekend dat individuen louter en alleen bewogen worden door financiële overwegingen, in ieder geval zolang het gaat om *economische* handelingen. Uiteindelijk is ieder mens een *homo economicus*, aldus de econoom; een berekenende hedonist of een genotzuchtige boekhouder. Dit is natuurlijk maar zeer ten dele waar, zo weet ook de econoom. Vele historische, sociologische, psychologische en antropologische studies benadrukken dat mensen, afhankelijk van context en biografie, gemotiveerd kunnen worden door vele verschillende doeleinden, en vaak door meerdere tegelijk, in

'Neem welk motief je maar wilt en organiseer het productieproces vervolgens zodanig dat dat motief ook de voornaamste prikkel zal zijn, en je zult daarmee een beeld van de mens hebben gecreëerd als volledig bewogen door dat motief. Ongeacht of het nu religieus, politiek of esthetisch is; trots, gewoonte, liefde of jaloezie – de mens zal onherroepelijk als primair religieus, politiek, esthetisch, trots, traditioneel, door liefde verblind of als jaloezigers verschijnen. Andere motieven daarentegen zullen van de weeromstuit irrelevant of zwak lijken, omdat zij niet in staat zijn de productie effectief te organiseren. Het geselecteerde motief zal dus de "ware" mens representeren' (1968, 68).

Anders dan de econoom hebben wil, geldt bovenstaande bedenking evenzeer het *economische* handelen, en zelfs het *hedendaagse* economische handelen. *Homo economicus*, en dat kan niet vaak genoeg herhaald worden, is *niet* een universele categorie. De dominantie van het maximeringsmotief als wetenschappelijke beschrijving van een groeiend aantal menselijke activiteiten is historisch tamelijk recent, en is ook als het gaat om beschrijvingen van het domein waaraan zij uiteindelijk is ontleend – de markt – verre van adequaat. De meeste sociale wetenschappers, evenals de meeste consumenten en producenten – wij allen dus – weten dat. De meeste economen niet.¹⁰ Wie de mens *a priori* vastpint op één antropologische categorie, neemt onherroepelijk de institutionele en biografische context mee die aan de wieg ervan heeft gestaan. Wie zich daarentegen agnostisch houdt ten aanzien van antropologische 'wezenskenmerken' bekent zich daarmee ten minste impliciet tot het aloude sociologische inzicht dat de 'structuur' bepalend is voor het scala aan handelingsopties van de 'agent', die op zijn beurt in het reproductieproces van de 'structuur' een zekere handelingsvrijheid kent. De verklaring voor menselijke gedragingen stopt dan niet bij het rationaliteitspostulaat en het maximeringsmotief, maar vereist juist een zeer gedetailleerde en contextgevoelige historische reconstructie. Niet zo eenvoudig, wel zo adequaat."

Sociaal-psychologische en sociologische studies demonstreren keer op keer dat mensen in werkelijkheid om vele andere redenen werken dan alleen voor het salaris (mits dat als 'billijk' wordt ervaren, uiteraard). Financiële prikkels – hét sturingsinstrument van de econoom – wegen vaak minder zwaar dan morele en sociale; zelfrespect, ambachtelijke trots, solidariteit, loyaliteit, plichtsgevoel, erkenning, respect, eerbied, eer, zelfvertrouwen, et cetera, worden vaak genoemd als belangrijkere aspecten van de dagelijkse werkervaring dan de hoogte van het salaris (weer: mits het als 'billijk' wordt ervaren). Arbeid is nu eenmaal een sociaal fenomeen dat ligt ingebed in een web van wederzijdse verplichtingen, dat zijn eigen normen en waarden produceert. De vele, goed gedocumenteerde voorbeelden van sabotage, (solidariteits-)stakingen, stiptheidsacties en andere vormen van arbeidersverzet, die herleidbaar zijn tot flagrante schendingen van managementswege van gedeelde noties van rechtvaardigheid, zijn daar een goed voorbeeld van.¹¹

Het zijn deze normen en waarden, wederzijdse verplichtingen en conventies die verklaren waarom de marktprijs voor arbeid, zelfs zonder de institutionele 'rigiditei-

ten' van de welvaartsstaat, meestal hoger is dan het (hypothetische) evenwichtspeil (zie Solow 1990; ILO 1995). In de meeste sectoren van de Nederlandse economie, bijvoorbeeld, liggen de laagste loonschalen – het resultaat van onderhandelingen tussen werkgevers en werknemers – substantieel boven het wettelijk verplichte minimum. Wijd en zijd gedeelde noties van rechtvaardigheid en billijkheid dragen er waarschijnlijk ook toe bij dat het loonpeil – ongeacht de organisatiegraad van werknemers of de mate van arbeidsmarktregulering – zich grotendeels ongevoelig toont voor de hoogte van het werkloosheidsspeil, zoals blijkt uit statistische vergelijkingen (Blanchflower & Oswald 1992). Omgekeerd lijkt het feitelijke gedrag van langdurig werklozen niet of nauwelijks op het calculerende ethos dat de economische orthodoxie voorspelt. Onder normale omstandigheden wegen mensen niet de baten en kosten van vrije tijd en uitkering tegen die van arbeid en salaris. In plaats daarvan ervaart het merendeel juist een sterke behoefte naar betaalde arbeid en, omgekeerd, schaamte over de eigen werkloosheid; behoefte aan sociaal contact, erkenning, zelfrespect, regelmaat, trots, spelen daarbij veelal net zo hard mee als hogere inkomsten.

Institutionele vooronderstellingen

Naast aanvechtbare antropologische vooronderstellingen gaat achter Okuns afruil, zoals gezegd, eveneens een aantal discutabele institutionele aannames schuil. De nadruk op financiële prikkels als de voornaamste verklarende variabele voor verschillen in economische groei, is gebaseerd op de tweeledige vooronderstelling van het 'waren'-karakter van arbeid enerzijds en de homogeniteit ervan anderzijds. Sinds de creatie van een agrarisch en industrieel proletariaat in het laat-achttiende-eeuwse en vroeg-negentiende-eeuwse Engeland – de afschaffing van de Elizabethaanse armenwetten – heeft dat 'waren'-karakter zich alleen maar verscherpt; belastingstelsel, scholingssysteem, arbeidsethos, subsidieregelingen, woningbouw, ruimtelijke ordening, weekindeling, zorgvoorzieningen, arbeidsorganisatie, consumptiepatronen – vrijwel de gehele materiële en immateriële infrastructuur van het hedendaagse Nederland is toegesneden op het alomtegenwoordige werknemerschap. Zo bezien is het eerste deel van de premisse dus adequaat aan de condities.

Het is evenwel van belang te onderkennen dat de 'vermarkting' of 'commodification' van arbeidskracht historisch gezien een gewelddadig, allesbehalve gelukkig en geenszins vanzelfsprekend proces is geweest. Vanaf de achttiende eeuw hebben overheden bewust loonafhankelijkheid gecreëerd om aan de arbeidsbehoefte van proto-industriëlen en grootgrondbezitters tegemoet te komen. In een eeuw tijd is de relatieve onafhankelijkheid van de 'kleine-warenproducent' annex boer, die zich juist door zijn vele inkomstenbronnen aan de greep van potentiële werkgevers wist te onttrekken, door consolidatie van de gemeengronden ('enclosures') getransformeerd in een ijzeren onderschikking aan de grillen van de arbeidsmarkt."

Deze historische feiten doen er toe, omdat ze leren dat loonafhankelijkheid niet een 'natuurlijke' staat is, maar het effect van staatsinterventie die ook, onder andere condities, andere vormen had kunnen aannemen. Doordat Okun bestaande instituties voor 'gegeven' houdt, wordt hij oplossingen in de institutionele sfeer niet gewaar. Recentelijk is bijvoorbeeld onder het label van 'sociaal republikanisme' grotere

spreiding van bezit en beschikking over productief kapitaal voorgesteld om excessieve speculatie tegen te gaan – ‘casino-kapitalisme’ (Strange 1986) – het (al dan niet vermeende) gebrek aan verantwoordelijkheid voor de gemeenschap waar men deel van uitmaakt te bestrijden, maar ook om de groeiende ongelijkheden en toenemende marginalisering te keren die daarvan een uitvloeisel zijn (zie Simon 1991; Singer 1988b, 1996; Klare 1989; Unger 1987). Andere institutionele opties, zoals sommige basisinkomenssystemen, de zogenaamde ‘property owning democracy’ en vormen van marktsocialisme, zijn gebaseerd op hetzelfde idee: de directe toegang tot de productiemiddelen die bij aanvang van het kapitalisme is geblokkeerd, dient op een of andere wijze hersteld te worden (Van Parijs 1992; Roemer 1994; Vobruba 1997). Het is niet mijn bedoeling hier verder over in detail te treden. Ik noem ze slechts omdat ze de historische contingentie en de institutionele specificiteit van bestaande arbeidsmarkten demonstreren; alleen in een kapitalistische institutionele context zullen egalitaire beleidsmaatregelen (sommige van) de perverse effecten hebben die de economische orthodoxie voorspelt. Okun daarentegen, zoals het een goed econoom betaamt, presenteert zijn afruil als een universeel kenmerk van het sociale bestaan.

Het tweede lid van Okuns premisse ten aanzien van het karakter van arbeid heeft betrekking op de vermeende homogeniteit van arbeidskracht. De negatieve effecten van gelijkheid op groei doen zich alleen voor wanneer de conditie van recht op vrije keuze van betrekking – en alles wat dat impliceert (waarover zo dadelijk meer) – is gerealiseerd. Alleen dan namelijk, zo wil de economische orthodoxie, representeren beloningen marginale productiviteit en zullen overheidsinterventies onherroepelijk neerkomen op beperking van de individuele keuzevrijheid waardoor het aantal potentiële kandidaten voor specifieke functies onnodig wordt verkleind en er in de economie als geheel dus cumulatieve efficiëntieverliezen zullen optreden. Omdat de ideaal-typische markt uit de economische theorie er altijd voor zal zorgen dat de juiste man of vrouw op het juiste moment tegen de juiste prijs op de juiste plek zal zitten, heeft grommel met de prijs in de vorm van redistributieve belastingen en overdrachten onherroepelijk repercussies voor wie waar wanneer terecht komt. De kans dat dit ook een juiste man of vrouw zal zijn is nihil. Op ieder gegeven moment is er, bij een gegeven hoeveelheid productiefactoren van een gegeven kwaliteit, maar één optimale oplossing mogelijk. Overheidsinterventies hebben tot gevolg dat sommigen te veel ontvangen en anderen te weinig waardoor kapitaal anders over consumptieve bestedingen en investeringen verdeeld zal worden en productieve hulpbronnen ongebruikt zullen blijven. Ergo, een situatie die duidelijk inferieur is aan die van ‘vrije’ marktallocatie.

Het probleem is nu dat dit soort idealisering niets uitstaande heeft met ‘werkelijke’ arbeidsmarkten. Het standaard-arbeidsmarktmodel van de economische orthodoxie is gebaseerd op een aantal vereenvoudigende assumpties. Om de drie belangrijkste te noemen. De eerste luidt dat werkgevers geen zeggenschap hebben over de prijzen die betaald moeten worden voor arbeid van een bepaalde kwaliteit. De tweede, dat werknemers volledig op de hoogte zijn van wat andere bedrijven betalen en kosteloos van baan kunnen veranderen. En de derde, dat de markt voor arbeidskracht in niets verschilt van die voor andere productiefactoren. Economen vatten

deze assumpties samen als 'de wet van één prijs'. Deze wet impliceert dat de werkgever zo veel arbeidskracht van een gegeven kwaliteit tegen de vigerende marktprijs kan kopen als hij wil. En voor de werknemer betekent het dat hij bij ieder bedrijf hetzelfde bedrag zal ontvangen voor zijn arbeid (zie Card & Krueger 1995, 7-17).

Hoewel het standaard-arbeidsmarktmodel verschillen in vaardigheden onderkent, is het niet geëquipeerd om het bestaan van segmenten binnen markten voor arbeid van een bepaalde categorie te verklaren. Sinds de jaren vijftig is een veelheid aan empirische arbeidsmarktstudies verschenen waarin gewezen wordt op het bestaan van interne en externe arbeidsmarkten of op dat van primaire, secundaire en tertiaire arbeidsmarktsegmenten (Gordon e.a. 1982; Piore & Doeringer 1971). Verklaringen gebaseerd op vaardigheden of productiviteit dekken maar een klein deel van deze segmentering. Belangrijker blijken ascriptieve karakteristieken die te maken hebben met sekse, seksuele voorkeur, ras, etniciteit, religie en andere sociaal relevante markeringen. Onderzoek wijst uit dat sollicitatieprocedures voor de meeste functies maar zeer ten dele beslist worden op basis van onderwijskwalificaties en relevante werkervaring. Ook hier geldt dat sociale markeringen – de juiste das, de juiste coupe, het juiste accent – zwaarder wegen. Zelfs uiterlijke schoonheid blijkt van invloed. Statistisch onderzoek leert dat er een relevante correlatie bestaat tussen bovengemiddelde schoonheid en de kans op een bovengemiddeld inkomen (Hamer-mesh & Biddle 1994).

Deze constatering botsen met 'de wet van één prijs'. Werkgevers 'kopen' wel degelijk de extra arbeidsproductiviteit van loyale werknemers door meer te betalen dan de hypothetische marktprijs. Wat betekent dat de bedragen die bedrijven bereid zijn neer te tellen voor arbeid van één bepaalde kwaliteit zeer kunnen verschillen. Daarnaast moeten werkgevers wel degelijk rekening houden met billijkheidsoverwegingen. Plotselinge salarisverlagingen als gevolg van dalende marktprijzen worden niet geaccepteerd, net zomin als sterk afwijkende betalingen voor hetzelfde werk als gevolg van verschuivingen in de marktprijs over de tijd heen. Salarissystemen kennen niet de dynamiek van marktprijzen, maar weerspiegelen juist historisch gegroeide compromissen tussen noties van billijkheid enerzijds en inschattingen van het ondernemingsbelang anderzijds. Ten derde is het niet zo dat bedrijven altijd hun volledige productiviteitspotentieel benutten (als zij al weten wat dat is en hoe het bereikt moet worden). Kosten en baten zijn deels het product van onderhandelingen met toeleveranciers, onder wie werknemers en afnemers. En deze onderhandelingen vinden altijd plaats binnen een kader van gedeelde normen en waarden die zelf weer het product zijn van de onderhandelingsgeschiedenis en de wederzijdse verplichtingen waarin een en ander heeft geresulteerd. Tot slot is het wel degelijk zo dat werkgevers eventuele financiële ruimte ten minste deels aanwenden om hun werknemers te 'belonen', zowel uit overwegingen van bedrijfseconomische 'gezondheid' als uit morele overwegingen.⁴

Deze empirische 'afwijkingen' van het standaard-model betekenen niets anders dan dat arbeid heel wat minder marktprijsafhankelijk is dan de economische orthodoxie leert. Arbeid is een 'fictieve waar', zoals Polanyi ooit schreef. De miskennis hiervan is overduidelijk zichtbaar in de effecten van het huidige overheidsbeleid. Onder het mom van marginaliseringsbestrijding wordt feitelijk een secundair ar-

beidsmarktsegment gecreëerd van laagbetaalde, laaggeschoolde arbeid met een minimum aan rechtsbescherming, terwijl het primaire segment van het 'contract van onbepaalde duur' buiten schot blijft. Voor deze nieuwe tweedeling toont het recentste WRR-rapport zich blind. Als gevolg van de van rijkswege afgekondigde opschorting van aloude arbeidsmarkt zekerheden voor een groeiend aantal Nederlandse werknemers is arbeidsmarkt participatie, anders dan de WRR meent, niet langer toereikend om sociale uitsluiting, achterstelling en overbodigheid te voorkomen. Daar is meer voor nodig: her-, bij- of omscholing, dat wil zeggen verbetering van de beschikbare kwalificaties van individuen, maar ook gemakkelijkere toegang tot productief kapitaal, (tijdelijke) opschorting van vestigingseisen, het inrichten van economische experimenteerzones, herziening van het belastingstelsel, vooral ook van de vennootschapsbelasting die onevenredig zwaar drukt op het midden- en kleinbedrijf, en uiteraard het schoeien van bestaande sociale rechten op individuele leest in plaats van op die van het gezinshoofd.

Niet om deze specifieke maatregelen gaat het mij (die sowieso veel te algemeen zijn geformuleerd), wel om de institutionele fantasie en experimenteerdrijf die zij representeren. Het zijn discutabele sociaal-wetenschappelijke theorieën – met een sterk conserverende bias – waarmee momenteel te vaak nog de haalbaarheid van afwijkende ideeën wordt beoordeeld. De eerste stap weg van een neoliberale sociaaleconomische ordening waarin uitsluiting, marginalisering en overbodigheid het lot van alleen maar mensen zal zijn, bestaat uit de onderkenning dat de kracht van conserverende sociaal-wetenschappelijke theorieën gelegen is in het feit dat zij het bestaande presenteren als het beste en het 'natuurlijke'. Maar dat is ook meteen de zwakte ervan. Het kan namelijk anders. En dan blijkt de keuze tussen groei en gelijkheid helemaal niet zo'n tragische als Okun in 1975 meende.

Noten

1. Cijfers ontleend aan Went 1996.

2. Hoewel een libertarist als Milton Friedman bestrijdt dat hier een overheidstaak ligt. Volgens Friedman zijn discriminatoire praktijken namelijk onvereenigbaar met het marktmechanisme. Wanneer een etnische minderheid minder loon ontvangt voor dezelfde arbeid dan autochtone werknemers, zal het voor werkgevers aantrekkelijker worden leden van deze etnische minderheid aan te trekken. Dit, zo betoogt Friedman, zal uiteindelijk, dankzij een groeiende vraag, tot hogere lonen leiden. Discriminatie is dus een zichzelf opheffende praktijk, zo concludeert Friedman: 'een vrije markt scheidt economische efficiëntie van irrelevante karakteristieken (...). Wie een brood koopt zal het om het even zijn of het nu gebakken is door een blanke, een neger, een christen of een jood (...). Een ondernemer die blij geeft van preferenties die niets uitstaande hebben met productieve efficiëntie (...) legt zichzelf *de facto* kosten op die diegenen die van deze preferenties gespeend zijn, niet kennen. Uiteindelijk prijst degene met discriminatoire preferenties zichzelf dus uit de markt' (1962: 109-10).

3. Dit is sinds Hohfeld en de Amerikaanse *Legal Realists* de standaard-topos binnen de kritische Amerikaanse rechtsbeoefening. Zie Singer 1988a voor een helder overzicht van het werk van zowel de *Legal Realists* als van de *Critical Legal Studies Movement*.

4. Robert Nozicks *Anarchy, state, and utopia* (1974) is uiteraard een (mislukte) poging zo'n morele theorie op te stellen. Zie Kymlicka 1990, 98-103, 103-125 voor een scherpe kritiek op Nozicks poging.

5. Of, wat dat aangaat, het genereren van een bestedingsimpuls door verlaging van de hoogste

belastingtarieven om zodoende de arbeidsmarktkansen van laaggeschoolden te vergroten, zoals het monetaristische 'trickle down'-argument hebben vil.

6. Zie Dahl 1985 voor dit argument.

7. Voor voorstellen van de eerste soort zie Meade 1965, 40-65, Rawls 1971, 265-264 en Krouse & McPherson 1986, 1988. Voor een voorbeeld van lokaal 'gemeenschapskapitalisme' zie Taub 1988.

8. Het idee van 'blocked exchanges' geniet vooral bekendheid door Michael Walzers *Spheres of justice* uit 1983.

9. Voorbeelden van 'rough' complex equality zijn Walzers 'sferen'-benadering (1983), Elsters 'lokale rechtvaardigheids'-theorie (1992) en Baders 'disaggregerende hulpbronnen'-voorstel (Bader & Benschop 1988).

10. Zie Engelen 1995 voor een uitwerking van deze punten.

11. Inderdaad klinkt hier de 'structuratietheorie' van Giddens in door. Zie Giddens 1972, 121 e.v., 1984; zie ook Sewell 1992.

12. Zie Hodson 1995 voor een overzicht.

13. Zie Neeson 1993 voor het voorlopig laatste woord in het langlopende historici-debat over aard en effect van de parlementaire toeïgeningsakten die vanaf 1750 tot pakweg 1820 een einde maakten aan het traditionele 'common right'-systeem op het Engelse platteland. Aan de hand van tekstuele restanten van lokale protesten uit die dagen weet Neeson aannemelijk te maken dat toegang tot de 'commons' een cruciale rol speelde in de 'moral economy' van lokale boeren ('peasants'), dat de 'enclosures' daar effectief een einde aan hebben gemaakt, en dat de doelstelling ervan expliciet het creëren van goedkope loonarbeid was.

14. Uiteraard is sinds de jaren zeventig met de opkomst van wat is gaan heten 'New Institutional Economics' een ware stortvloed van studies verschenen, waarin de meest irrealistische assumpties van het standaard-arbeidsmarktmodel geleidelijk zijn losgelaten en de aandacht vooral uitging naar de effecten van onvolledige informatie, zoekkosten en andere markt-'imperfecties'. Volgens Card & Krueger schort het voornamelijk aan empirische toetsing. Uit hun overzicht van alternatieve arbeidsmarktmodellen blijkt evenwel dat geen der modellen in staat is de 'afwijkende' effecten op loon en arbeidsvraag te verklaren die verhoging van het minimumloon in een aantal staten in de Verenigde Staten daadwerkelijk had. Zie Card & Krueger 1995, 355-384. Zie Williamson 1994, 77-107 voor een overzicht van het veld van de 'nieuwe institutionele economie'.

Literatuur

- Bader, V.M. & A. Benschop, *Sociale ongelijkheden en collectief handelen. Dl. 1 Ongelijkheden*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1988.
- Blanchflower, D. & A. Oswald, *International wage curves*. Working Paper No. 4200. Cambridge: National Bureau of Economic Research, 1992.
- Card, D. & A.B. Krueger, *Myth and measurement. The new economics of the minimum wage*. Princeton: Princeton University Press, 1995
- Dahl, R.A., *A preface to economic democracy*. Berkeley/Los Angeles: University of California Press, 1985.
- The Economist*, Survey: Multinationals. 27 maart 1993.
- Elster, J., *Local justice. How institutions allocate scarce goods and necessary burdens*. New York: Russell Sage Foundation, 1992.
- Engbersen, G., J.C. Vrooman & E. Snel, *Arm Nederland. Het eerste jaarrapport armoede en sociale uitsluiting*. Den Haag: VUGA Uitgeverij, 1996.
- Engelen, E., *De mythe van de markt. Waarheid en leugen in de economie*. Amsterdam: Het Spinhuis, 1995.
- Esping-Andersen, G., Welfare states and the economy. In: N.J. Smelser & R. Swedberg (red.), *Handbook of economic sociology*. Princeton: Princeton University Press/Russell Sage Foundation, 1994, 711-32.
- Gordon, D.M., R.C. Edwards & M. Reich, *Segmented work, divided workers*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982.

- Friedman, M., *Capitalism and freedom*. Chicago: The University of Chicago Press, 1962.
- Giddens, A., *New rules of sociological method*. Londen: Hutchinson, 1979.
- , *The constitution of society. Outline of the theory of structuration*. Berkeley/Los Angeles: University of California Press, 1984.
- Hamermesh, D.S. & J.E. Biddle, Beauty and the labor market. *American Economic Review*, 84 (1994): 1175-94.
- Hirschman, A.O., Against parsimony. Three easy ways of complicating some categories of economic discourse. In: *Rival views of market society and other recent essays*. Cambridge: Harvard University Press, 1992, 142-160.
- Hodson, R., Worker resistance. An underdeveloped concept in the sociology of work. *Economic and Industrial Democracy*, 16 (1995): 79-110.
- Hohfeld, W.N., Some fundamental legal conceptions as applied in Judicial Reasoning. *Yale Law Journal*, 23 (1913): 16 e.v.
- ILO, *World employment 1995*. Genève: International Labour Organization, 1995.
- Klare, K., Workplace democracy and market reconstruction. An agenda for legal reform. *Catholic University Law Review*, 38 (1989): 1-68.
- Krouse, R. & M. McPherson, A 'mixed'-property regime. Equality and liberty in a market economy. *Ethics*, 97 (1986): 119-138.
- , Capitalism, 'property-owning democracy', and the welfare state. In: A. Gutman, (red.), *Democracy and the welfare state*. Princeton: Princeton University Press, 1988.
- Kymlicka, W., *Contemporary political philosophy. An introduction*. Oxford: Oxford University Press, 1990.
- Meade, J.E., *Efficiency, equality and the ownership of property*. Cambridge: Harvard University Press, 1965.
- Neeson, J.M., *Commoners: common right, enclosure and social change in England, 1700-1820*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- Nozick, R., *Anarchy, state, and utopia*. New York: Basic Books, 1974.
- NRC Handelsblad*, Nederland telt 80.000 miljonairs. 27 april 1995.
- Okun, A.M., *Equality and efficiency. The big tradeoff*. Washington D.C.: The Brookings Institution, 1975.
- Parijs, Ph. Van (red.), *Arguing for basic income. Ethical foundations for a radical reform*. Londen: Verso, 1992.
- Piore, M.J. & P.B. Doeringer, *Internal labor markets and manpower analysis*. Londen: M.E. Sharpe, 1971.
- Polanyi, K., *Primitive, archaic and modern economies. Essays of Karl Polanyi*. New York: Anchor, 1968.
- Rawls, J., *A theory of justice*. Cambridge: The Belknap Press, 1971.
- Roemer, J.E., *A future for socialism*. Londen: Verso, 1994.
- Roszak, T., *Opkomst van een tegencultuur. Bespiegelingen over de technocratische maatschappij en haar jeugdige bestrijders*. Amsterdam: Meulenhoff, 1972.
- Sen, A., *Inequality reexamined*. Oxford: Oxford University Press, 1992.
- Sewell, W.H., A theory of structure. Duality, agency, and transformation. *American Journal of Sociology*, 98 (1992): 1-29
- Simon, W., Social-republican property. *UCLA Law Review*, 38 (1991): 1335-1413.
- Singer, J., Legal realism now. *California Law Review*, 76 (1988a): 465-544.
- , The reliance interest in property. *Stanford Law Review*, 40 (1988b): 611-75.
- , Property and social relations. From title to entitlement. Ongepubliceerd paper, 1995.
- Solow, R., *The labour market as a social institution*. Oxford: Basil Blackwell, 1990.
- Strange, S., *Casino capitalism*. Oxford: Basil Blackwell, 1986.
- Taub, R.P., *Community capitalism. The South Shore Bank's strategy for neighborhood revitalization*. Boston: Harvard Business School Press, 1988.
- Unger, R.M., *False necessities. Anti-necessitarian social theory in the service of radical democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

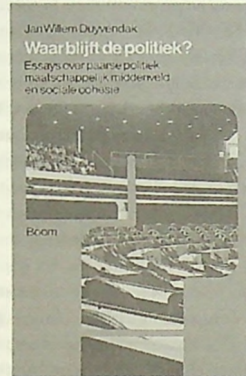
- Vobruba, G., *Income mixes. A tightrope walk*. Paper gepresenteerd tijdens European Left Alternatives to Neoliberalism, Amsterdam, 5 februari 1997.
- Walzer, M., *Spheres of justice. A defence of pluralism & equality*. Oxford/Cambridge: Basil Blackwell, 1983.
- Went, R., *Grenzen aan de globalisering?* Amsterdam: Het Spinhuis, 1996.
- Williamson, O.E., Transaction cost economics and organization theory. In: N.J. Smelser & R. Swedberg (red.), *Handbook of economic sociology*. Princeton: Princeton University Press/Russell Sage Foundation, 1994, 77-107.
- Wilterdink, N., De inkomensverschillen nemen internationaal toe. *NRC Handelsblad* 14 september 1993.

Zojuist verschenen

Jan Willem Duyvendak

Waar blijft de politiek?

*Essays over paarse politiek,
maatschappelijk middenveld en
sociale cohesie*

Uit de essays in dit boek blijkt dat de titel 'Waar blijft de politiek?' niet alleen als vraag maar ook als aansporing kan worden gelezen. Duyvendak stelt dat de politiek geenszins is verdwenen maar zich heeft verspreid. Hij laat zien dat deze verbreding niet ten koste is gegaan van het primaat van de Haagse politiek maar juist het gevolg is van haar open en faciliterende opstelling. En daarin schuilt dan ook de aansporing in de titel: de politiek moet niet terugtreden of zich onmachtig verklaren. De politieke omgangsvormen die Nederland kenmerken - een responsieve overheid enerzijds en een bloeiend maatschappelijk middenveld anderzijds - zijn de moeite van het behouden waard. Dit inzicht wordt geïllustreerd aan de hand van sociale bewegingen en de sociale sector. Wanneer groepen achterblijven en apathisch dreigen te worden, kan actieve ondersteuning door derden, door overheid en welzijns-werk, een wereld van verschil maken.

isbn 90 5352 323 5, 160 pp, f 29,50

Uitgeverij Boom, Amsterdam
in de boekhandel